

§1.1

Minstrel: vertelt of zingt zijn verhaal en liederen voor een gezelschap dat bij elkaar is gekomen op een feestavond of andere gezellige bijeenkomst. Hij vertelt verhalen over belangrijke personen van vroeger en de laatste nieuwtjes die hij tijdens zijn rondreis heeft meegemaakt.

Hoofse ridderroman: hoofds= degenen die tot het hof behoren - ridderroman => ridderverhalen

Abel spel: toneelkunst over ridders

Gebedenboek: 'een met goud versierd gebedenboek heeft evenveel waarde als een mooi sieraad of een kostbare mantel'

Legende: komt van het woord legenda en betekent: dat wat gelezen moet worden

Exempel: voorbeeld

Legenden en Exempelen worden dus geschreven om de leken te onderwijzen over de christelijke leer en een christelijke levenswandel. (Beatrijs)

Gilde: gezelschappen van edelen, plaatselijke kooplieden en andere aanzienlijke inwoners. Het gaat vooral om de gezelligheid. Ieder gilde had een andere doelstelling, bijv. Maria eren.

Gildes zijn voorlopers van de rederijkers (1.7)

Kopiist: meestal een monnik, degene die het boek overschrijft

Manuscript: middeleeuws boek. Het heet zo omdat het handgeschreven en gekopieerd is.

Perkament: papier waar manuscript op geschreven is (kostbaar)

Miniatuur: gebruikt om beginletters van verhaal te versieren. Soort 'schilderijtjes'

Mecenas: opdrachtgever die een middeleeuws auteur de opdracht geeft een boek te schrijven

Oudnederlands:

Middelnederlands: Vervanging voor het 'diets'

Diets: Volkstaal. Diet betekent: volk. Diets is een verzamelnaam voor alle verschillende dialecten die er in de verschillende streken gesproken worden. (Vlaams, Brabants)

Memento Mori: (gedenk te sterven) leus van de middeleeuwen. Het was namelijk heel onzeker in de middeleeuwen. (hoge kindersterfte, slechte hygiëne) De dood dreigt altijd.

In de 12^e en 13^e eeuw was literatuur vooral iets om naar te luisteren. D.m.v. bijv. minstrel/zangers die verhalen zingen/vertellen kwamen ze ermee in aanraking. Een boek uit de middeleeuwen is handgeschreven en gekopieerd.

Veel boeken uit de middeleeuwen zijn verloren gegaan. Alleen boeken van waarde zijn bewaard. Die boeken bevatten verhalen over heiligen of het gaat over het christelijk geloof.

Door de reformatie gaan talloze boeken verloren om hun roomse inhoud. Ook door oorlogen, branden en muizen zijn veel boeken vernietigd.

De middeleeuwen was tussen 500-1500. Deze tijd was een duistere tijd van onwetendheid en barbaarsheid.

ABN bestond nog niet. De kerk en wetenschap spraken Latijn. Het volk sprak diets. Het oudste zinnetje in het Middelnederlands = 'hebban olla vogala nnestas hangunnan hinase ic anda thu. Wat unbidan we nu. Hebben alle vogels nesten begonnen, behalve jij en ik? Waar wachten we op.

De literatuur uit d middeleeuwse maatschappij kun je opdelen naar 3 standen.

1. ridders en vorsten.
2. vrome kringen
3. literatuur in de stad

Ridders zijn strijders, ruiters te paard. => bepalen voor groot deel de maatschappij (11^e/15^e eeuw) Staan in dienst van een vorst. Toen ridders steeds meer aanzien kregen lieten ook graven en prinses zich tot ridders slaan. (duur=>goed paard & wapenuitrusting)

Door hoofse literatuur laat de adel zich vermaken en tegelijkertijd onderwijzen in de hoofsheid.

Binnen de kerk had je 3 soorten gelovigen.

1. leken (gewone volk, afhankelijk van geestelijken)
2. geestelijken met werk in de wereld
3. geestelijken die zich terug hebben getrokken uit de wereld.(monniken, nonnen)

Latijn is de taal van de kerk. En omdat monniken verantwoordelijk waren voor het (over) schrijven van boeken, snapten de leken er helemaal niets van.
De 2^e groep gelovigen ontstond vanaf de 12^e eeuw. Dit zijn leken die zich wel willen terugtrekken van de wereld allen geen geloftes af willen leggen & kloosterregel volgen. Deze leken schreven in het Middelnederlands over hun geloof.
In de stad hield men zich met literatuur bezig d.m.v. rondtrekkende spelers en zangers. Lezen en schrijven is voor de burgerij heel belangrijk voor de handel.
De R.K. kerk had grote invloed op de literatuur. Maria speelt in veel verhalen een rol. Ook kruistochten kun je terugvinden in bijv. Karel ende Elegast, waarin de hoofdpersoon Karel de Grote heeft meegevochten.
Talloze kloosters, kerken en kathedralen zijn gebouwd in de middeleeuwen en versierd met beelden en heiligen. Romaanse bouwkunst: Sint Servaes in Maastricht. Sint-Jan in Den Bosch: gotische bouwkunst.
Bekende schilders uit de middeleeuwen: Hubert en Jan van Eyck en Jeroen Bosch.

§1.2

Kernbegrippen

Feodale stelsel: God leent een deel van de aarde uit aan de koning. God is dan de leenheer en de koning de leenman (vazal). De koning geeft een stukje land te leen aan iemand anders en die is dan leenman. De leenman moet de koning helpen in tijden van nood en bij een ridder was dit militaire steun verlenen.

Hofdag: een belangrijke dag waarop de koning zijn leenmannen uitnodigt en vertelt wat zijn beleid is voor de komende tijd en waarop hij recht spreekt. Daarna wordt er feest gevierd.

Leenheer: de persoon/koning die iets aan anderen uitleent en die daarvoor trouw en steun van de leenman terug kan verwachten

Leenman (vazal): een getrouwe van een koning die iets leent van de koning (bijv. stukje land) en die op zijn beurt de koning moet helpen in nood

Godsoordeel: God zal de overwinning geven aan degene die onschuldig is

Ridderroman: verhaal/gedicht uit het leven van de ridders

Frankische roman: middeleeuws verhaal dat in Frankrijk ontstaan is. Ze worden ook wel eens Karelromans genoemd, omdat de verhalen over koning Karel gaan.

Keltische roman: spelen zich af in Engeland en gaan over Tristan en Isolde, over koning Arthur en over de zogenaamde graal.

Oosterse roman: ontstaan in de tijd van de kruistochten tegen de Saracenen. Ze hebben een Arabisch, oosters tintje.

Klassieke roman: bevat oude Griekse en Romeinse verhalen die ver-middeleeuwst zijn.

Proloog: korte, inleidende tekst die aangeeft waarom het boek geschreven is of verhaalt wat er aan de handeling vooraf is gegaan. In veel middeleeuwse handschriften ontbreekt de proloog, waarin doorgaans de naam van de auteur wordt vermeld.

Leerdoelen:

-Karel de Grote leefde van 742 tot 814. Hij wordt tot koning van de Franken en in 800 in Rome zelfs tot keizer gekroond. Hij heeft zoveel grondgebied dat hij verschillende paleizen heeft. In 800 is hij heerser over het gebied dat ligt tussen Denemarken, de Pyreneeën en Rome.

Omdat hij zo'n machtige koning is geweest, worden er veel verhalen over hem verteld. Voor de luisteraars is hij een geweldige held en de verhalen zijn enorm populair.

-In het feodale stelsel had je de leenheer en de leenman. De leenheer geeft iets te leen aan een leenman die de leenheer in tijden van nood hulp moet verlenen.

-Drie typisch middeleeuwse elementen uit het verhaal zijn:

1. een zwarte ridder op een zwart paard = ongeluk;
2. Elegast moet eerst vertellen wie hij is, omdat de koning het gevecht gewonnen heeft;
3. Elegast wil niet bij de koning inbreken. Dat hangt samen met het feodale stelsel.

-Twee christelijke elementen zijn:

1. Godsoordeel

2. Het is God Die het leven bestuurt, zodat het goede het kwade overwint

-Het verhaal heeft ook iets van een sprookje, omdat er vanaf het oude Egypte al een verhaal bekend is over een koning die incognito uit stelen gaat, hulp krijgt van een meesterdief en zo een dreigende staatsgreep op het spoor komt.

-Vier soorten ridderromans met voorbeeld:

1. Frankische roman: Karel en de Elegast
2. Keltische roman: Ferguut
3. Oosterse roman: Floris ende Blanchefloer
4. Klassieke roman: Tprieeel van Troyen

-Aan de rijm kun je zien dat het verhaal mondeling verteld is.

-In de middeleeuwen is het niet altijd van belang te weten wie de oorspronkelijke auteur is. De luisteraars vonden het niet belangrijk om te weten wie het verhaal geschreven had. Ze vonden het veel belangrijker dat ze wat van een verhaal konden leren en dat ze er met plezier naar konden luisteren.

Samenvatting:

Karel de Grote leefde van 742 tot 814. Hij wordt tot koning van de Franken en in 800 in Rome zelfs tot keizer gekroond. Voor de luisteraars is hij een geweldige held en de verhalen zijn enorm populair.

Karel houdt ongeveer drie keer per jaar een hofdag. Dan nodigt hij zijn vazallen uit en vertelt wat zijn beleid is voor de komende tijd en spreekt recht. Daarna wordt er feest gevierd. In de middeleeuwen heb je het feodale stelsel. God leent een deel van de aarde uit aan een koning. God is dan de leenheer en Karel de Grote de leenman. De koning geeft op zijn beurt een stukje land te leen aan hertogen, waarbij dus Karel de Grote de leenheer is en in dit geval Elegast de leenman. Als ridder moet Elegast zijn koning helpen in tijden van nood door militaire steun te verlenen. Elegast wordt verbannen door Karel, maar hij blijft de koning ondanks alles trouw.

Een verhaal over ridders was herkenbaar voor de luisteraars. Een zwarte ridder op een zwart paard, dat moet wel ongeluk betekenen. Het feit dat Elegast niet wilde inbreken hangt samen met het feodale stelsel.

In Karel en de Elegast komen veel elementen voor die te maken hebben met het christelijke geloof. Het godsoordeel wordt in de tijd van Karel de Grote in de officiële wetgeving opgenomen. Karel is ervan overtuigd dat God in een tweegevecht de overwinning zal geven aan degene die onschuldig is. Het was de bedoeling dat de lezers iets leerden van de geschiedenis van koning Karel. Het is God Dei koning Karel het leven redt. Door Gods ingrijpen komt Karel tot het inzicht dat hij Elegast ten onrechte verbannen heeft. En door Gods oordeel wordt duidelijk wie er schuldig is.

Het verhaal is in zeker opzicht een sprookje. Vanaf het oude Egypte tot aan Sicilië, Mongolië en Litouwen is er een verhaal bekend over een koning die incognito uit stelen gaat, hulp krijgt van een meesterdief en zo een dreigende staatsgreep op het spoor komt. De auteur van Karel en de Elegast kent dit sprookje en heeft het omgevormd tot een heldenverhaal over Karel de Grote en er een christelijke boodschap aan toegevoegd.

Vanaf het eind van de 11^e eeuw begint men met het opschrijven van verhalen in de volkstaal. In eerste instantie zijn dit de Frankische romans of Karelromans. Karel en de Elegast is dus een ridderroman die bij onderverdeling tot de Karelromans behoort. Daarnaast zijn er nog drie soorten ridderromans: de Keltische romans, de oosterse romans en de klassieke romans.

Het verhaal van koning Karel is in eerste instantie bedoeld om naar te luisteren. Uit het rijm kun je opmaken dat het voorgedragen werd. Doordoor was het makkelijker om de tekst te onthouden. Het is een verhaal dat doorverteld wordt, daarom is de oorspronkelijke schrijver niet bekend. Van veel andere middeleeuwse handschriften zijn maar een paar gedeeltes overgebleven en ontbreekt juist de proloog, waarin doorgaans de naam van de auteur wordt vermeld. Het was niet altijd van belang te weten wie de auteur was. Anonimiteit paste in die tijd. De middeleeuwse auteur ziet het als zijn taak om kennis door te geven aan anderen. Zijn kennis is afkomstig van God en hij schrijft in dienst van God.

De Nederlanders hebben lange tijd gedacht dat Karel en de Elegast een echt Nederlands verhaal was. Literatuurwetenschappers zijn er achtergekomen dat de auteur waarschijnlijk een Frans boek heeft vertaald in het Middelnederlands.

§1.3

Dierenepos: *Vanden vos Reynaerde* is een dierenepos. Een epos is een heldenverhaal. Een dierenepos is dus een heldenverhaal, waarin dieren de hoofdrol spelen.

Proloog: Het voorwoord van een boek. In de middeleeuwen werd vaak in de proloog de naam van de auteur vermeld.

Retorica: De leer van de welsprekendheid. De retorica leert schrijvers en sprekers hoe ze hun werk moeten opbouwen. Bijv. Naam vermelden, Werk noemen dat hij eerder schreef enz.

Hofdag: Belangrijke gebeurtenis in de middeleeuwen. Ong. 3 keer per jaar. De koning nodigt alle vazallen uit en vertelt wat zijn beleid is en spreekt recht. Daarna wordt er feestgevierd. Het heeft als doel om te laten zien hoe machtig & rechtvaardig de koning is. Vergelijkbaar met onze Prinsjesdag.

Vazal: Leenman van de koning.

Hoofse ridderroman: In een hoofse ridderroman is de ridder een man die graag vecht, maar daarnaast is hij ook fatsoenlijk en hoffelijk. De ridder vecht om indruk te maken op een vrouw of om haar te redden.

Acrostichon: De eerste letters van de regels vormen een naam. Bij *vanden vos Reynaerde* kun je bij de eerste letters van de laatste regels lezen: BI WILLEME.

Waarom is het verhaal geen onschuldig dierenverhaal? In het verhaal spelen de meest gruwelijks taferelen zich af! Bijv. De tas van Reynaert die hij wil meenemen op zijn pelgrimstocht naar Rome is gesneden uit het vel van de beer. En de schoenen zijn in feite de poten van een wolvenpaar.

Hoe zet de auteur de vier standen 'te kijk'? De koning wordt belachelijk gemaakt □ Er komt niks terecht van de hofdag en de koning laat zien dat hij omkoopbaar & hebzuchtig is. De hofadel wordt voor gek gezet □ Bruun is dom & vraatzuchtig, Isengrijn is zelf een schurk, Tibeert denk alleen aan zichzelf. De geestelijkheid wordt ook belachelijk gemaakt □ De pastoor is getrouwd! Ook de burgerij komt aan de beurt □ Cantecler, de goedgelovige, domme haan. Tenslotte de boeren en de buitenlui □ Als Bruun vastzit in de boom leven ze zich als gekken en dwazen uit op hem. Ze hebben ook rare namen: Bijv. Vuulmaerte (smerige dienstmeid)

Hoe zien wij het verhaal en hoe zag de middeleeuwer het? Wij □ Gewoon een leuk verhaal (als je de achtergronden niet weet). Als je die wel weet hetzelfde als de middeleeuwer het zag. De middeleeuwer □ Spannend: Standen werden belachelijk gemaakt & vos leek een soort duivelsfiguur. Grappig: Slimme en sluwe vos, om wiens streken de mensen konden lachen.

Op welke manier gebruikt de auteur de retorica om zijn doel te bereiken? Hij noemt zijn voornaam & vertelt welk boek hij al eerder schreef: *Madoc*. Hij gebruikt deze vaste elementen wel op humoristische wijze: Noemt niet zijn achternaam & klaagt over gemiste nachtrust bij het schrijven van *Vanden vos*

Reynaerde. Daardoor weet het publiek dat er een bijzonder verhaal komt, anders dan andere verhalen.

Wie is de auteur en wie is zijn publiek? De auteur heet Willem. Hij schreef eerder de *Madoc*. De rest leiden we af uit het verhaal: Hij was intellectueel, kende de Bijbel goed, kende Frans, Nederlands en Latijn, was goed op de hoogte van de rechtspraak in die tijd. Hij was waarschijnlijk een soort advocaat of een griffier. Publiek: Waarschijnlijk de adel want in andere bekende werken die geschreven zijn voor de adel, komen toespelingen voor op *Vanden vos Reynaerde*, dus het moest bekend zijn bij de adel. Het is ook samen gevonden met *Der naturen bloeme van Maerlant*. Van hem is bekend dat hij voor de adel schreef.

Vanden vos Reynaerde □ samenvatting zie blz. 21-23 van boek

Korte samenvatting: *Vanden vos Reynaerde* is een heel populair verhaal. Het is een dierenepos, maar het is geen onschuldig dierenverhaal. Het doel van de schrijver is om de standenmaatschappij voor gek te zetten. De vos Reynaerde hoort waarschijnlijk niet bij een stand. In de proloog worden technieken uit de klassieke retorica gebruikt, bijv. auteur noemt zijn naam. Hij zegt dit ook nog een keer in een acrostichon. Het verhaal begint bij een hofdag, waarin de koning al zijn vazallen bij elkaar roept. Het boek is geen hoofse ridderroman. Waarschijnlijk is het geschreven voor de adel.

§1.4 Beatris

Verering van Maria

- In Frankrijk feestdag ter ere van Maria – in Nederland niet
 - Verering van Maria begint al rond het jaar 200
- Heel vroeg al kerken gebouwd met haar naam – bijv. Santa Maria(Rome)
- Tussen 400 – 500: Feest van Gedachtenis van Maria in heel Europa
 - Tempel van Isis geweid aan haar en een kerk in Jeruzalem ook
 - Verhalen over Maria verschijnen begin 12^e eeuw
 - Roomse Kerk nog steeds Mariaverering
 - Beatris is een legende – past in Mariaverering
- In Beatris worden wonderen beschreven die Maria zelf ook gedaan zou hebben
 - Maria verricht zelf ook een wonder in de Beatris

De (hoofse) liefde

- Beatris zondigt met verlaten klooster – grote zonde voor middeleeuwen
- Beatris kan zich niet verzetten tegen liefde – ongewoon in middeleeuwen
- Andreas Capellanus handboek over hoofse liefde – dichter Beatris kent boek
- Boerenstand is niet tot hoofse liefde in staat – edele afkomst is voorwaarde
 - Als edelvrouwen liefde niet tonen -> later streng gestraft in oordeel
- Beatris moet kiezen uit 2 kwaden: Weglopen uit klooster of kloosterbelofte breken (als ze gek word)

Een adellijke dame

- Beatris = rijk, minnaar ook
- Beatris krijgt kleren van minnaar – blauw en wit -> kleuren van Maria
- Jongen wil liefde bedrijven, maar Beatris wil fatsoenlijk leven
- Worden arm – minnaar verdwijnt
- Adellijke dame – heeft geen vak geleerd en gaat nooit bedelen – leeft onafhankelijk van mensen

- Angst voor schande is groter dan angst om te zondigen – daarom Beatrijs prostituee – nog steeds onafhankelijk door iets van zichzelf te verkopen -> begrijpelijk voor middeleeuwen

Getallensymboliek

- Beatrijs bidt zeven keer per dag tot Maria
- Krijgt visioen, luistert pas als ze drie nachten hetzelfde visioen krijgt.
- Drie en zeven: volheid.
- Drie: Godheid. Vier: aarde. Zeven = vol: God en aarde(3 +4).

Probleem v/d biecht

- In tijd dat Beatrijs ontstond, ging men steeds meer belang hechten aan biecht.

Onbekende auteur

- Caesarius van Heisterbach had begin 13^e eeuw al 2 Latijnse versies van dit verhaal geschreven
- Van de Middelnederlandse Beatrijs is auteur niet bekend. De legende is gevonden in manuscript met verhalen.
- Beatrijs misschien rond 1374 geschreven: weten we door aantekening in dat manuscript.

Voor wie geschreven?

- Beatrijs mooi gedicht (1038 regels: waarschijnlijk voordragen), schrijver wou zo mooi mogelijk op papier krijgen.
- Het manuscript is heel kostbaar. Het perkament is van goede kwaliteit. De initialen zijn rijk versierd.
- Dit kostbare werk is dus waarschijnlijk voor een welgesteld iemand geschreven zijn.

Betekenis

- Korte legende over Beatrijs die plicht verzaakt, ervandoor gaat met jeugdvriend is geschreven om te laten zien wat Maria, voor een gelovige, kan betekenen in de Middeleeuwen.

§1.5

Esmoreit

Samenvatting v/h verhaal

Esmoreit is de zoon v/d oude koning en zijn jonge vrouw van Sicilië. Zijn oom Robbrecht wil Esmoreit laten doden omdat anders zijn erfenis in gevaar komt. Ook wil hij Esmoreits moeder te schande laten maken, zodat er niet opnieuw een koningszoon geboren zal worden. De koning van Damast (Damascus?) heeft intussen gehoord van de sterrenwichelaar Platus dat er een koningszoon is geboren die met zijn dochter zal trouwen en de koning van Damast zal doden.

Robbrecht gaat Esmoreit voor een redelijk prijsje verkopen aan een Arabische koopman (en dat is Platus maar dat weet hij niet). Platus heeft nl. opdracht gekregen van de koning van Damast om Esmoreit op te sporen.

Robbrecht vertelt de oude koning van Sicilië dat Esmoreits moeder Esmoreit heeft omgebracht, met als gevolg dat Esmoreits moeder in de gevangenis belandt. En dus heeft Robbrecht de troon voor zichzelf gered.

Esmoreit wordt opgevoed door de dochter van de koning van Damast, Damiët. Als hij een jonge man is, hoort hij van haar dat hij een vondeling is. Esmoreit en Damiët zijn verliefd op elkaar, maar Esmoreit wil niet met haar trouwen voordat hij weet wie zij echt is. Hij gaat op zoek naar zijn ouders, vindt ze, en zijn moeder ontdekt dat Esmoreit haar zoon is, door de doek die hij bij zich draagt. Damiët reist Esmoreit achterna, ze trouwen samen, worden het nieuwe koningspaar van Sicilië en Robbrecht wordt zwaar gestraft.

Het ontstaan v/h middeleeuwse toneel

De Esmoreit is een v/d oudste wereldlijke toneelstukken die in het Middelnederlands zijn geschreven.

Het middeleeuwse toneel:

1. Het middeleeuwse toneel is uitgevonden door de geestelijken.
2. Het werd gebruikt om stichtelijke en Bijbelse verhalen te vertellen aan mensen die geen Latijn konden (Latijn was de voertaal in de kerk in die tijd).
3. Het oudste middeleeuwse toneel, is geestelijk toneel.

Eerst waren er **passie- en paasspelen, hier werd het lijden en de opstanding van Jezus uitgebeeld**. Daarna het kerstverhaal, het leven van Maria en het leven van andere heiligen. Omdat het op een gegeven moment zo 'leuk' werd, en er zoveel spektakel in voorkwam, mochten ze niet meer in de kerk worden opgevoerd, en gebeurde de opvoering op het (kerk)plein.

Soms werd een spel op een wagen gespeeld (wagenspel) die van straathoek tot straathoek trok.

Simultaantoneel werd gebruikt als er van decor gewisseld moest worden. Ze bouwden dan twee decors naast elkaar. De spelers liepen dan van het ene naar het andere decor. Waarschijnlijk was dit ook in de Esmoreit het geval met aan de ene kant het decor van Sicilië met het hof en de gevangenis, en aan de andere kant een decor met Damast en een boomgaard.

Wat betekent 'abel'?

De Esmoreit is een abel spel.

Volgens het Middelnederlandsch Woordenboek betekent abel:

1. geschikt, bekwaam, ervaren;
2. handig, behendig;
3. schoon, hups, bevallig

Men weet niet wat abel betekent in het kader van abele spelen.

Thema en motieven

In de Esmoreit komt de sfeer en de inhoud v/d ridderverhalen terug. Er is ook hoofse liefde.

Het verhaal van Esmoreit is uniek (er is geen enkele andere versie van dit verhaal bekend, ook niet in een andere taal), maar er staan wel een paar motieven in die in meer middeleeuwse werken voorkomen:

1. Een onschuldig veroordeelde koningin wordt belasterd door een verrader, maar zij lijdt geduldig, vol vertrouwen op Gods gerechtigheid.
2. Een koningszoon wordt te vondeling gelegd, en als hij groot is, ontdekt men zijn afkomst.
3. De liefde tussen een westers en een oosters kind, die als broer en zus zijn opgevoed.

Middeleeuwse 'logica'

In dit verhaal is gebrek aan logica. Ten eerste komt de voorspelling v/d sterrenwichelaar maar voor een deel uit. Esmoreit trouwt wel met de dochter v/d koning van Damast, maar hij doodt hem niet.

Ten tweede heeft de auteur geen rekening gehouden met de leeftijden, want Esmoreit wordt opgevoed door Damiët. Toen hij dus een baby was, moet zij minstens twaalf jaar zijn geweest. Damiët was dus ongeveer 30 jaar toen zij haar liefde aan de 18^e jarige Esmoreit verklaarde. Dat hoeft geen probleem te zijn voor ware liefde, maar opvallend is het wel.

Herkomst v/d Esmoreit

In 1811 kocht Mr. Charles van Hulthem op een boekenveiling in Brussel voor enkele franken een heel mooi boek. Het was helemaal met de hand geschreven, en er stonden meer dan 200 verschillende teksten in die sterk van elkaar verschilden. Bijv. grappige, geestelijke en wereldlijke teksten. De teksten waren allemaal heel kort. Ze zijn door 1 man opgeschreven en gekopieerd. Dit 'Hulthem-handschrift' moet in of na 1410 zijn

ontstaan, omdat het diverse oudere handschriften bevat, waarvan de enig overgebleven kopie in dit handschrift is te vinden. Er staat nergens wie de auteurs van de verschillende teksten zijn. Het handschrift bevat o.a. vier abele spelen en zes sotternieën. De vier abele spelen zijn Esmoreit, Lanseloet van Denemerken, Gloriant, en Van den Winter ende van den zomer.

De zes sotternieën

Na de opvoering van een abel spel, kwam meestal de opvoering van een klucht. In het Middelnederlands heet dat ook wel een clute of een sotternie. Een sotternie is korter dan een abel spel met een grappig inhoud. De humor is vaak wel onbeschoft en grof. Ze hebben niets met hoofse liefde of ridderverhalen te maken. Een voorbeeld van zo'n sotternie is De Buskenblazer: Het gaat over een oude man wiens vrouw weinig belangstelling meer voor hem heeft en daarom koopt hij bij een handelaar een busje. Als hij in dat busje blaast, ondergaat hij een verjongingskuur. Hij blaast in het busje maar er zat allemaal roet in, dus hij was pikzwart.

§1.6: De reise van Sinte Brandaan

Samenvatting (voor complete: zie paragraaf 1.6)

De heilige Brandaan (Sinte Brandaan) leest in Iederland een vreemd boek over twee paradisijsen. Ook staat erin dat er in de oceaan veel grote eilanden zijn, er nog een andere wereld is, er drie hemelen zijn, er een vis is met een oerwoud op zijn rug en Judas elke zondag iets minder hoeft te lijden dan anders. Brandaan vindt het boek zo raar dat hij het verbrandt. Maar dan komt er een engel van God die hem zegt dat hij het niet had mogen verbranden, en de waarheid uit het boek moet achterhalen door 9 jaar lang te gaan varen. Brandaan laat een schip bouwen dat op die van Noach lijkt en vertrekt met 80 bemanningsleden en twee kapelaans. Voor hij vertrekt vertelt een reusachtig hoofd op het strand hem dat dat hoofd van een grote heidense man afkomt, die vroeger schepen beroofde maar op een dag verdronk. Brandaan vraagt aan God of de man zijn lichaam terug kan krijgen. Dit mag, als die man zich laat dopen. Dit wil hij niet, omdat hij niet opnieuw wil gaan zondigen na zijn doop, of opnieuw dood wil gaan. Brandaan vertrekt met zijn schip en komt onderweg inderdaad de vis met het oerwoud op zijn rug tegen. Ook stal een kapelaan een teugel, waardoor hij eigenlijk naar de duivel moest. Doordat Brandaan tot God bad mocht de kapelaan echter weer terug uit de hel. Ook komen ze Judas de verrader tegen, op een zondag. Judas mag elke zondag weg uit de hel, maar moet op maandag weer terug. Brandaan heeft medelijden met hem en bidt of Judas nog één dag langer op aarde mag blijven. Dit mag, maar daarna moet hij toch weer terug naar de hel. Judas heeft spijt dat hij geen berouw heeft vertoond toen hij nog leefde.

Tijdens zijn reis schrijft Brandaan alles wat hij meemaakt op in een boek, en thuis legt hij het bij het altaar in de kerk. Een engel komt en zegt dat hij naar de hemel mag gaan, als hij wil. Brandaan bidt nu voor ons allen in de hemel.

Achtergrond

Het verhaal geeft de lezer een soort catechisatie over zonde, boetedoening, bidden, vergeven en hemel en hel. Er is altijd hoop voor zondaars, dat blijkt uit de gebeden die Brandaan voor alle personen in het boek doet. Uit Judas' spijtbetoning klinkt ook een waarschuwing: maak het tijdens je leven nog goed met God.

Al deze gewichtige onderwerpen worden met wat humor in het verhaal verteld.

Sinte Brandaan heeft echt bestaan; in de 6de eeuw was hij een abt en stichtte hij allerlei kloosters in Iederland. Hij was ook zeevaarder. Er zijn meer middeleeuwse verhalen over hem.

De reise van Sinte Brandaan is een Middelnederlandse versie van het Latijnse verhaal *Navigatio Sancti Brandani abbatis*. Het is een verhaal over een **queste**: een louterende zoektocht met allerlei gebeurtenissen/ontmoetingen die de hoofdpersoon inzicht geven. Het verhaal lijkt wel wat op de *Odyssee*.

Aan het einde van de reis komen Brandaan en zijn reisgenoten vlakbij een vreemde wereld, waarin antipoden (tegenvoeters) leven. Ze zijn op zee, maar horen – omdat het zo stil is – de geluiden van die nieuwe wereld.

In het verbrande boek stond dat er een wereld was onder onze wereld. Uiteindelijk komt Brandaan niet in deze nieuwe wereld, hij hoort het dus alleen.

De middeleeuwen wisten dus wel dat de wereld rond was, en dat er aan de andere kant ook mensen leefden. (plaatje pg. 43) Ze dachten dat het universum een soort ei was met de aarde in het midden. Onder de aarde is het dodenrijk (de hel), boven de aarde is de hemel, waar God is.

De auteur

De auteur is onbekend. Het boek is geschreven voor leken, want het was in de leken taal geschreven. Het volk weet na het lezen/horen van dit verhaal precies hoe het zit met hemel en hel, zonde, dood en heiligen. De auteur vond informatie geven (over die andere wereld) en mensen vermaken (humor in het verhaal) waarschijnlijk belangrijk.

§1.7

Mariken van Nieumeghen

Mariken wordt door oom naar Nijmegen gestuurd om boodschappen te doen
Ze wil bij tante overnachten, maar wordt weggejaagd
De duivel in de vorm van 'Moenen met het ene oog' spreekt haar aan en beloofd om haar de 7 vrije kunsten te leren
Mariken moet haar naam veranderen, omdat haar naam hem teveel doet denken aan ene Maria, nu heet ze: Emmeken
Ze leiden 7 jaar lang een zondig leven
Door wagenspel (Masscheroen) krijgt ze berouw
Moenen probeert haar te doden, door de gebeden van haar oom (hij was ook bij het wagenspel) mislukt dat
Emmeken doet boete door ijzeren ringen om haar nek en armen te dragen, dit was een opdracht van de paus
Ze gaat in het klooster en na een tijdje haalt een engel de ringen weg
2 jaar later overlijdt ze

- Zonde en berouw, hemel en hel zijn belangrijke thema's in de Middeleeuwen
- Mariken krijgt berouw bij het wagenspel, en doet boete door de ringen om haar nek
- Gebed tot Maria en de Heiligen erg belangrijk
- Tante pleegt zelfmoord □ Hel
- Mariken, ondanks jaren met duivel □ Hemel
- Duivel wordt altijd afgebeeld met een gebrek
- 7 vrije kunsten
 - Grammatica
 - Retorica
 - Dialectica (in het verhaal vervangen door 'logica')
 - Arithmetica
 - Musica
 - Geometrica
 - Astronomia (in het verhaal vervangen door 'alchemie')
- Nigermantie : zwarte kunst : duiveluitdrijving
- Het spel van Masscheroen:
 - Masceron is advocaat-duivel □ verdedigt Lucifer
 - Hij bederft zijn zaak en word belachelijk gemaakt (zijn naam komt van 'maskhara'- een lachwekkend figuur)
 - Ook God en Maria komen ter sprake
 - Grote rol binnen het verhaal: door het zien van dit wagenspel krijgt Mariken berouw
- In Mariken van Nieumeghen wordt proza afgewisseld met gedichten

- Opgevoerd als toneelstuk
- Geschreven tussen circa 1500 en 1515
- Auteur □ rederijker □ aangesloten bij een rederijderskamer
- Mariken is een mirakelspel: een gedramatiseerde legende
- Mysteriespelen: toneelstukken waarin gebeurtenissen uit het leven van Jezus of Maria worden uitgebeeld
- Zinnespel of moraliteit: hierin wordt de toeschouwer een spiegel voorgehouden

§1.8

Terugblik en verdieping

1. Hoe komen we aan de benaming 'middeleeuwen'?

Deze naam is bedacht door geleerden in de 17^e eeuw. Zij vinden dat er rond 500 en 1500 een hoge beschaving was, dat dal daartussen zijn de middeleeuwen. Een duistere periode van verval, onwetendheid en barbaarsheid.

2. Wat is de rol van minstrelen in de middeleeuwen?

Ze vertellen of zingen hun liederen en verhalen voor een gezelschap. Hij kan vertellen over belangrijke personen van vroeger of over de laatste nieuwtjes.

3. Hoe komt dat het de gesproken letterkunde in de middeleeuwen veel belangrijker is dan nu?

Voor veel mensen was het lezen van een boek ongewoon, ze konden niet lezen.

4. Hoe ziet een middeleeuws boek eruit?

Helemaal handgeschreven, op perkament. Beginletters worden vaak versierd met miniaturen. Men probeert van het handschrift iets prachtigs te maken.

5. Welke taal gebruiken de monniken en hoe heet de volkstaal?

Latijn, het volks sprak Diets

6. Citeer het oudste 'literaire' zinnetje en vertaal het.

Hebban olla vogala nestas hagunan hinase hic ande thu. Wat unbidan we nu?
Hebben alle vogels nesten begonnen, behalve ik en jij? Waar wachten we op?

7. Geef een indeling van de middeleeuwse letterkunde volgens de standen.

Burgerlijke kunst, geestelijke kunst en ridderlijke kunst.

8. Welke soorten ridderromans ken je?

Frankische romans of Karelromans, Keltische romans, oosterse romans en klassieke romans.

9. Hoe werkt het feodale stelsel?

God leent een deel van de aarde uit aan een koning. God is dan de leenheer en Karel de Grote de leenman (vazal). De koning geeft op zijn beurt een stukje land te leen aan hertogen, waarbij dus Karel de Grote de leenheer is en de hertog de leenman. Als leenman moet je de leenheer helpen in tijden van nood door militaire steun.

10. Welke visie heeft de middeleeuwer op de persoon van de kunstenaar?

Ze vinden het belangrijker om te weten of ze iets van het verhaal kunnen leren dan om te weten wie de auteur is. Alle kennis komt toch van God.

11. Welke groepen worden er in de Vanden vos Reynaerde bespot?

Adel, geestelijkheid en de boeren en buitenlui.

12. In welke mate heeft de kerk invloed op de middeleeuwse literatuur? Leg uit aan de hand van enkele voorbeelden.

Je komt vaak het rooms-katholiek denken tegen. Vaak speelt de Maria een rol in verhalen, ook kruistochten komen veel voor. Veel kloosters, kerken en kathedralen zijn in de middeleeuwen gebouwd, deze gebouwen werden met belden versierd.

13. Vertel over de getallen- en kleurensymboliek in Beatrijs.

Beatrijs bidt 7 maal per dag tot Maria. Ze krijgt 3 keer een visioen van Maria. 7 staat voor de volheid, 3 voor de Godheid en 4 het getal van de aarde. Omdat ze 7 keer bidt wordt ze verhoord, en omdat ze 3 keer het visioen krijgt gelooft ze. Als ze uit het klooster vertrekt draagt ze een wit en blauw kledingstuk, dat zijn de kleuren van Maria.

14. Tot welk genre behoort Beatrijs?

Geestelijke kunst > Marialegende

15. Hoe is het middeleeuwse toneel ontstaan?

Het is een uitvinding van geestelijken. Zo konden zij Bijbelverhalen vertellen aan het volk, wat geen Latijn begreep.

16. Wat is een abel spel en wat volgt er na de vertoning van zo'n spel?

Een verheven spel over hoofse liefde. Er volgt een klucht na.

17. Tot welk genre behoort De reise van Sinte Brandaan?

Geestelijke kunst > queeste

18. Welke drie soorten geestelijk toneel onderscheiden we?

Mysteriespelen, mirakelspelen en sinnenpelen.

19. Wat zijn rederijkerskamers?

Dat zijn verenigingen van mensen die gedichten aan elkaar voordragen, zingen, toneelspelen en muziek maken.

§2.1

- Erasmus schreef 'Lof der Zotheid' □ Satire (= spottend geschrift) op kerk en maatschappij.

In dit boek kritiek op 't leven van geleerden/vorsten/geestelijken etc.

- 16^e eeuw □ liefde voor/ onderzoek naar Griekse en Romeinse cultuur, kunst, wetenschap, ethiek, regeerkunst etc.

- In de Middeleeuwen ook al de kennis, maar in 16^e eeuw andere benadering □ het gaat niet alleen om *weten en kennen*. Ideaal, voorbeeld en bron van inspiratie is dan ook *achtergrond, uitgangspunt en levensopvatting*.

- In *christelijk* West-EU □ aandacht christelijke bronnen - bv Griekse handschriften van NT bestudeerd en vergeleken -> door Erasmus . Dankzij dit voorwerk Statenvertaling mogelijk.

- Verband tussen Erasmus (met zijn kritiek en spot op RK-kerk) en reformatie. Maar Erasmus blijft RK-kerk trouw. Sterker: hij komt lijnrecht tegenover Luther.

- Beeld van humanisten (bv Erasmus) : mens heeft *vrije wil* (zoals Christus)

- Beeld van reformatie (bv Luther) : mens heeft *geknechte wil* sinds zondeval (moet vernieuwd en verzoend worden door Christus)

- Renaissance = humanistische invloed in de *kunst, letterkunde*. □ net als/ geïnspireerd door Grieken, of verbeterd

□ dus: dubbele invloed: 1. denkwijze en visie zorgt voor andere inhoud

2. theorie en regels zorgen voor andere vormen en genres

- Kunst afhankelijk van politiek en maatschappij □ NL vocht zich in 16^e, 17^e- eeuw vrij tot nieuwe, protestante natie in het centrum van EU.

- Economische bloei voorwaarde bloei in kunst. (Geld, tijd => opdrachten kunstenaars)

- Dankzij boekdrukkunst snelle verspreiding nieuwe ideeën. Denkers (bv Erasmus) ontmoetten elkaar in drukkerij, niet op universiteit.

- Renaissance □ begin Italië. □ 1,5 eeuw later in NL!

- Bekend in die tijd: Dante □ schreef visionaire reis van leven na de dood □ nieuw is zijn optiek (dat miste in de Middeleeuwen □ alleen maar hel, vagevuur,

hemel)

Gids van Dante is de klassieke Vergilius, later Beatrice, zijn jonggestorven geliefde.

- Dichter Petrarca's (= invloedrijk geweest) gids was geliefde Laura □

onuitputtelijke bron voor sonnetten (= 14-regelig gedicht dat aan verschillende eisen voldoet, vooral geschreven voor liefdes)

- Nieuwe letterkunde komt in Fr, en later in NL.

- Jonker Jan v/d Noot = eerste renaissancedichter □ schrijft sonnetten > hij snapt elke regel evenveel lettergrepen, maar jambe snapt hij nog niet (=versvoet v/e onbeklemtoonde lettergreep, gevolgd door een beklemtoonde)

- 17^e-eeuwer P.C. Hooft beroemd sonnettendichter

- opvallend aan renaissancisten = zelfbewustzijn

- Verandering van blik: niet de Schepper (zoals in M.E.), maar schepsel

- ZELF onderzoeken hoe alles in elkaar zit (Anth. v Leeuwenhoek - microscoop), niet door overlevering. En in praktijk bekijken, niet uit boeken (lichamen ZELF opensnijden)-

- - Ze ontdekken de wetten in de natuur, heel anders dan verwacht (bv zon in het centrum)

- mooiste schepsel is de mens, en vooral de vrouw (vooral schilderkunst: naakte vrouwen)

- Menselijk gestalte is wetmatig, zijn verhouding bepalend voor samenhang der dingen, kosmische ordening. - Ontdekt door Griek Euclides (300 BC) (Leonardo da Vinci: 'menselijke maat = 'gulden snede'').

Toepassing van deze maat ook in schilderkunst. (bv Mona Lisa, Nachtwacht), bouw van huizen, muziekstukken, boekdrukkunst

- Renaissance gaat onopvallend over in barok □ vooral RK-landen

Waarom? Na hervorming zette RK tegenaanval in: extra nadruk op kunst.

- Barok = kunst met rijke versieringen (bv gebouwen met tierelantijnen, muziek met franje rondom hoofdthema, schilderkunst met lichteffecten (Rembrandt))
- Auteurs (bv Vondel, Revius) herkenbaar door: tegenstellingen - realistische weergave

§2.2

Het Wilhelmus en andere strijdlieden

In de middeleeuwen werd er gecommuniceerd door middel van liederen. Het Wilhelmus werd gedicht in het midden van de tachtigjarige oorlog. Het is een geuzenlied en Adriaan Valerius heeft veel van dit soort liederen gedicht. Met welke bedoeling het Wilhelmus geschreven is, is niet helemaal duidelijk, maar er wordt gewezen op troost, bemoediging, afscheid, opwekking apologie en propaganda. Vooral de propaganda en de apologie wordt het meest benadrukt. Maar waarom propaganda voor de prins? Waarschijnlijk omdat hij na de oorlog met Alva een slechte naam had gekregen, maar nu het tij gaat keren, en hij pamfletten verstuurt met zijn plannen. Wat daarop stond kun je in het Wilhelmus lezen:

1. Willem van Oranje is de verlosser van de tirannie van Alva (vergelijking met David die het volk verlostte van Sauls tirannie)

2. De strijd gaat niet tegen de koning, omdat die door God was aangesteld. Deze opstand is geen revolutie. De goede eigenschappen van de prins worden nadrukkelijk geëtaleerd: trouw, dapper etc.

3. Om steun te krijgen moet er dus anders over Willem gedacht gaan worden. Het volk moet weten dat hij niet egoïstisch, geldzuchtig of machtsbelust is maar dat hij juist veel over heeft voor het volk, en Gods dienaar is.

Als er echt propaganda voor de prins werd gemaakt, moet het lied na 1570 zijn geschreven. Het kan in opdracht van de prins zelf zijn gemaakt. Hieruit volgt dat waarschijnlijk Marnix van Aldegonde het lied heeft gemaakt. Hij stond sinds 1571 in dienst van de prins. Marnix maakt een acrostichon van het Wilhelmus, zodat de naam Willem van Nassov duidelijk tevoorschijn komt.

Toch wordt er nog steeds onderzoek gedaan naar de echte schrijver van het Wilhelmus. 3 voorbeelden:

1983: den Besten beaamt dat Marnix het Wilhelmus heeft geschreven

1996: Maljaars zegt dat Marnix het niet heeft geschreven, omdat hij het lasterlijk gevonden zou hebben God met Ghy aan te spreken, en hij geen genoegen zou nemen met onvolkomen rijm zoals die in het Wilhelmus terug te vinden is.

1996: Hofman zegt dat het Wilhelmus eerst is geschreven door een onbekend dichter, en daarna bewerkt door Marnix.

Als het Wilhelmus een afscheids- en bemoedigingslied is moet het geschreven zijn begin 1569, maar dan kan Marnix de dichter niet zijn.

Het staat vast dat het lied is van na 1568, want de gebeurtenissen van dat jaar komen er in voor. Het moet ook wel van voor 1572 zijn, want anders had er zeker wel iets in gestaan over de inneming van Den Briel. Het staat ook vast dat het lied in 1573 al enige bekendheid heeft, want uit een dagboek van de auteur blijkt dat het lied volledig werd gezongen bij het beleg van Haarlem.

De melodie komt van een Frans(talig) rooms lied op Conde, een protestants strijder. Op deze melodie kun je marcheren. Wij zingen het Wilhelmus op een wijs die op sommige punten is gewijzigd, die melodie staat genoteerd in Valerius'Nderlandsche Gedenck-clanck.

Het lied komt oorspronkelijk in de omloop als een Geuzenlied. Als in 1898 Wilhelmina de troon bestijgt wil zij dat het Wilhelmus gespeeld wordt. In 1932 wordt het Wilhelmus officieel door de regering als volkslied verklaard.

Het is een ingewortelde gewoonte bij officiële gelegenheden eerste en het zesde couplet te spelen en te zingen. Dit begint in ongebruik te raken, omdat ook de godsdienstigheid van Nederland afneemt. Vandaar dat er ook regelmatig pogingen zijn gedaan om een nieuw volkslied te maken en in te voeren, zoals het NRC/Handelsblad n 1995 dat probeerde.

Ons huidige volkslied komt uit het geuzenliedboek. Eerst is het op losse velletjes verspreid, daarna zijn deze gebundeld. De geuzenliederen hebben een politiek doel en functioneren als actualiteitenprogramma.

Adriaen Valerius notaris te Veere beschrijft de geschiedenis en schrijft er liederen bij. Een van zijn bekendste werken is Gedenck-klanck, een bundel waar verschillende vaderlandse liederen uit komen. Echte geuzenliederen zijn het niet, ze komen niet voort uit de strijd en ze missen de felheid van de geuzenliederen. Als geschiedkundige levert Valerius geen origineel werk, hij schrijft over en vat samen uit bestaande boeken.

Christenen moeten zuinig zijn op het Wilhelmus. Het toont net als de Valerius-liederen de wortels van onze natie.

Apologie = verweer, verdediging

Acrostichon = een gedicht waarbij de eerste letters van iedere regel of strofe een zin of woord vormen

Geuzenlied: deze liederen functioneren als actualiteitenprogramma en heeft een politiek doel

Welke doelen heeft het Wilhelmus volgens kenners? Troost, bemoediging, afscheid, opwekking, apologie, propaganda.

In welke tijd is het lied geschreven? Of na 1570, of begin 1569, direct na de tegenslagen in 1568.

Welke melodieën horen bij het lied? Oorspronkelijk komt de melodie van een Frans Rooms lied op Condé, je kunt erop marcheren. De melodie waarop wij het zingen staat genoteerd in Valerius' Nederlandsche Gedenck-clanck

Hoe is het lied in de loop van de tijd gezien? Eerst werd het gezien als geuzenlied en in 1932 wordt het lied officieel door de regering als volkslied verklaard.

Wat is het verschil tussen de eerste geuzenliederen en die van Valerius? De liederen van Valerius komen niet voort uit de strijd en missen de felheid van de geuzenliederen.

Welke betekenis heeft Valerius' Gedenckklanck? Veel vaderlandse liederen die ook nog bij ons bekend zijn, komen uit deze bundel.

§2.3

Psalmberijmingen

Toen Calvijn in Straatsburg kwam, nadat hij uit Geneve verdreven was, kwam hij voor het eerst in aanraking met kerkdienst waar de hele gemeente zong. Dat inspireerde hem om zelf ook een paar psalmen in het Frans te berijmen.

Rooms-katholieke Visie op de kerk en gemeente: **Hiërarchisch**: paus staat helemaal bovenaan, geestelijken daaronder, leken onderaan. Nadruk ligt op sacrament. Zang door koren die **gregoriaans** zingen, zingen dus in het Latijn. In een kerkdienst was veel te **zien**

Protestantse en calvinistische kerkdienst vooral veel te **horen**. Uitleg van Woord van Gods centraal. Gemeente antwoord op preek met zang in eigen taal, een volkszang geen kunstzang. 150 berijmde en op melodieën gezette psalmen.

Eerste berijming: souterliedekens

Verschijnen in 1540. Het woord souter is afkomstig van psalter. Voor het eerst alle psalmen op rijm. Willem van Zuylen van Nijeveld heeft ze gebundeld, maar misschien ook gemaakt. Melodieën komen van wereldse liederen, soms met platvloerse tekst. Dat was toen normaal en handig, want dit zorgde voor snelle verspreiding van de psalmen. Veel mensen konden niet lezen dus daarom was dit de beste manier.

Er is geen bewijs dat ze ook in de dienst gezongen werden, in elk geval wel in huiselijke kring.

Vulgaat: Rooms-katholieke Bijbel

Contrafacten: geestelijke liederen op wereldse wijzen.

Waarschijnlijk waren de souterliedekens protestants.

Invloed van Calvijn

Calvijn heeft Clement Marot en Beza gestimuleerd om alle 150 psalmen te berijmen. Onder andere Louis Bourgeois en maître Pierre hebben de psalmen op muziek gezet. Calvijn had de eer van God en de heiligheid van Zijn dienst voorop staan.

Enkele melodieën zijn overgenomen van de Lutherse liederen en ook van de zangwijzen van de Katholieke kerk.

Van Geneve naar Nederland

In Nederland was op dit moment de vrije godsdienstuitoefening verboden. In 1566 komt er, als na de Beeldenstorm kerken in bezit genomen zijn behoefte aan berijmde psalmen in de Calvinistische kerkdiensten. Die zijn er: Lucas d' Heere en Jan Utenhove publiceren allebei een aantal eigen berijmingen. De berijming Petrus Datheen wordt snel populair, hij vertaalt de Geneefse psalmen. Nederlandse kerken willen zich aansluiten bij Franssprekende gemeente. Kerkelijke formulieren lijken op elkaar. Zang moet ook herkenbaar zijn. Daarom berijmt Datheen de Franstalige psalmen in het Nederlands, gebeurt niet nauwkeurig, klemtonen kloppen niet, hij gebruikt ook veel stoplappen, want de regels moeten rijmen. Het volk krijgt de psalmen van Datheen lief. 200 jaar blijven ze door iedereen gezongen, ook nu worden ze nog in enkele gemeente gezongen.

Berijming van Marnix van Sint Aldegonde

Hij vertaald vanuit het Hebreeuws, in 1580 verschijnt eerste uitgave. Later nog meer verbeterde versies. Toch is deze berijming nooit in gevoerd, hij gebruikt moeilijker taalgebruik wat het hart van het volk niet raakt, zoals Datheen dat deed. Hij gebruikt Du en Dij(n), wat de mensen al ouderwets vinden en er was nog een grote voorraad Datheen boekjes op voorraad.

Revisus probeert te verbeteren

17^e eeuw neemt kritiek op Datheen toe. Jacobus Revisus neemt het goede van Datheen over en verandert het onacceptabele. Zijn grote kennis van Hebreeuws steunt hem. Hij is als **revisor** nauw bij de totstandkoming van deze vertaling betrokken geweest. Zijn berijming is niet ingevoerd.

Gemeentezang en orgel

Datheens berijming heeft korte en lange noten maar in Nederland word steeds langzamer op hele noten gezongen. Er zijn schriftelijke bewijzen dat de mannen hard brulden en de vrouwen bijna niet te horen waren.

De voorzanger begon altijd en de gemeente volgde, hoe langzamer de zang hoe meer drang to versieren en variëren van de tonen.

Constantijn Huygens ergert zich hier aan en schrijft een boek *Gebruyck of ongebruck van 't orgel in de kerkcken der Vereenighde Nederlanden(1641)* , hij pleit hier voor gebruik van 't orgel in de kerkdienst, dat toen bekend stond als iets rooms. Vanaf halverwege de 17e eeuw wordt het orgel begeleidingsinstrument. Pas in 1773, als de nieuwe psalmberijming komt, word het orgel echt geaccepteerd in de meeste kerken. De gemeente zong één keer per dienst, soms de hele psalm, anders tot het woordje pauze.

§2.4

De Statenvertaling

In het blijspel "de Spaanschen Brabander Jerolimo" staat in het midden een klein fragment over iemand die in het Nederlands een stukje uit een Nederlandse Bijbel voorleest. De vrouw waaraan hij het deed vond het erg mooi. Hieraan kun je de behoefte zien aan een Nederlandse Bijbelvertaling.

VOORLOPERS VAN DE STATENVERTALING

Voor de Statenvertaling waren er nog drie andere vertalingen.

1. Delftse Bijbel □ heeft alleen het Oude Testament maar de psalmen ontbreken
2. Liesveldt Bijbel □ NT en een groot deel van het OT gebaseerd op Luther, de rest op de Vulgata. Liesveldt eindigt zijn leven op het schavot.
3. Deux-aes-Bijbel □ OT is een omwerking van de Liesveldt Bijbel. Het NT is vertaald uit het Grieks. Naamgeving komt uit een kanttekening die stelt dat je het van de

middenstand moet hebben. Ook is deze kanttekening afkomstig uit het dubbelspel. Deze vertaling was de meest gebruikte van de drie.

Kerkelijke leiders willen graag een goede vertaling. Na enkele mislukte pogingen van o.a. Marnix v. st. Aldegonde, die vlak daar na sterft, komt het op het hoogste punt van de agenda van de Nationale Synode in (1618-1619). Daar werd besloten dat de Statenvertaling *woord voor woord* vertaald moest worden zodat hij zo dicht mogelijk bij de oorspronkelijke vertaling ligt. Uitleg van de Bijbel kwam in de kanttekeningen. *Aprociefe* boeken (boeken die niet geïnspireerde zijn door de Heilige Geest) werden achter de *canonieke* (boeken die zijn geïnspireerd door de Heilige Geest) boeken geplaatst.

De vertalers moeten godvrezend zijn. 3 theologen vertaalden het OT en 3 vertaalden het NT. Daarnaast waren er nog 7 *revisoren* die controleerden of alles wel goed was vertaald. De vertalers dachten dat de Statenvertaling binnen 4 jaar klaar kon zijn, maar de Staat financierde het project pas vanaf 1625 en uiteindelijk was de vertaling pas af in 1637. De Statenvertaling wordt gezien als een bouwsteen van de Nederlandse taal. De taal heeft Zuid-Nederlandse trekken met Hebreeuwse eigenaardigheden en Griekse kenmerken. Vele uitdrukkingen en spreekwoorden zijn afgeleid van deze Statenvertaling. De Statenvertaling werd ook gebruikt door de remonstranten, hoewel zonder kanttekeningen, en de wederdopers hebben hem ook nog gebruikt. Hieruit blijkt de waardering voor dit werk.

§2.5

Joost van den Vondel, Joseph in Dothan

- Toneel = in de 17^e eeuw een vorm van dichtkunst, vooral bij de klassieken
- **Klassieken** = toneel van Romeinse en Griekse schrijvers
- **Tragedie** = treurspel/ klassiek drama
- **Bedrijf** = een deel van het klassiek drama (1 v/d 5)
- **Rei** = gezongen stuk na de eerste 4 bedrijven. In een rei wordt teruggekeken en vooruitgeblikt. Een rei geeft inzicht aan de kijkers.
- **Eenheid van tijd, plaats en handeling** = - alles vindt plaats in 24 uur
 - 1 verhaallijn
 - rondom 1 plaats
- **Kenmerken klassiek drama:**
 - o Opgebouwd in 5 bedrijven
 - o Na eerste 4 bedrijven een rei
 - o Er is eenheid van tijd plaats en handeling
 - o Er gaat een held ten onder, maar aan het eind is er toch hoop
 - o Niet alleen feiten zijn belangrijk, maar vooral wat er achter de feiten zit.
 - o Onderwerp komt uit de geschiedenis, mythologie of Bijbel
- Vondel schrijft drieluik: - Jozef aan het hof (vetaalt van Hugo de Groot)
 - Joseph in Dothan (1640)
 - Joseph in Egypte (1641)

- **aanleiding:** Vondel moest over Gen. 37:18-31 stuk van +/- 1600 woorden schrijven. Hij mag niets zeggen wat in strijd is met de Bijbel, maar hij moet wel toevoegen en uitbreiden.
- **alexandrijnen**= stuk waarin regels afwisselend 12 of 13 lettergrepen tellen, gebruikte maat heet daarbij jambe.
- **Joseph in Dothan:** - 1^e bedrijf: *Jozef gaat naar Dothan. Hij heeft een andere moeder dan de rest van zijn broers. Hij 'vervangt' zijn overleden moeder, en zijn vader steunt erg op hem. Jozef heeft afschuwelijk gedroomd, maar hecht geen waarde aan dromen. De Schim van zijn moeder Rachel is hem verschenen.*
 - o 2^e bedrijf: *9 broers komen op, Ruben is er nog niet bij. Levi en Simeon willen Jozef doden, maar Judas vindt dat Ruben mee moet beslissen. Uiteindelijk zullen ze Jozef in een droge put gooien.*
 - o 3^e bedrijf: *Jozef komt naar de broers toe, en wordt in een put gegooid. In de put spreekt Jozef zijn klacht uit en gebruikt 4 keer het kruiswoord van Christus. (In de rei wordt gezongen dat Jozef een voorbeeld van Christus is.)*
 - o 4^e bedrijf: *Jozef wordt verkocht. Midianieten (hier Arabieren) kopen Jozef en nemen hem mee.*
 - o 5^e bedrijf: *Ruben ontdekt dat de broers Jozef verkocht hebben, en is waanzinnig. Hij spreekt een vloek uit over Jozefs rok. De rok, gedoopt in bloed wordt naar Jakob gestuurd. Ruben blijft alleen achter.*
- Vondel laat Ruben zich inbeelden hoe het zal zijn als Jakob de rok ontvangt. Er zijn regelmatig verwijzingen naar Christus, Petrus en Judas. (alles vormt een eenheid)
- De **hoofdpersoon** moet iets verkeerd doen, wat zijn ondergang wordt. Hij komt later tot inzicht. Jozef is in dit stuk zonder schuld (type v. Christus) hoofdpersoon = Jozef/ Ruben.
- Stuk eindigt met klacht van Ruben.
- **Verouderd?** - taal is verouderd
 - Schoonheid van Vondels taal wordt vaak niet meer gezien
 - Inhoud met probleem van Ruben is herkenbaar.
 - Jozef wordt geïdealiseerd. (hoofdpersoon is herkenbaar, Jozef niet)
- **calvinisten:** tegen toneel (vaak zonden nagespeeld)

- vaak nep gebeden (daar is gebed te heilig voor)
- omgeving waarin gespeeld wordt is werelds
- Vondel: - was heel absoluut (iets wat positief was werd mooier en beter, iets wat negatief was werd slechter en negatiever)
 - o Prins van onze dichters
 - o Zijn toneelstukken zijn te saai, maar taal is wel heel goed.

§2.6

Lyriek: Cats, Huygens en Vondel

Jacob Cats

Levensloop

Geboren in Brouwershaven, zijn vader is burgemeester. Moeder sterft als hij 2 is. Wordt opgevoed door zijn tante. Jacob heeft neiging om op rijm te schrijven en denken. Studeert rechten. Wordt bekend als hij als advocaat een vrouw vrijpleit van toverij. In Middelburg werkt hij eerst als advocaat en daarna als pensionaris. In 1636 wordt hij **raadspensionaris** (hoge ambtenaar) in Den Haag. In 1651 neemt hij ontslag en gaat hij in Zorgvliet wonen waar hij een druk politiek bedrijf opricht.

Dichterschap

Hij gebruikt zijn levenservaring. Behandelt vooral: seksualiteit, samenleving en godsdienst. Zijn levensvisie is verwant met **nadere reformatie**. (Hier is niet alleen gereformeerde leer belangrijk, maar vooral de beleving en het in praktijk brengen. Gezin is kern van samenleving.) In zijn schrijven brengt hij overal morele lessen naar voren. Hij laat zijn werk illustreren, genaamd **emblem** (illustratie + tekst). Een plaatje heet een **ets** (afdruk van een gegraveerde plaat). Een bundel emblemata heet een **emblematabundel**.

Cat noteert wat hij waarneemt, schrijft dat op, en trekt er morele lessen uit.

Cat heeft ook heel veel spreekwoorden verzonnen: eer is teer, gissen is missen, enz.

Constantijn Huygens

Levensloop

Vader was secretaris van Willem van Oranje. CH krijgt opvoeding die hem geschikt maakt voor diplomatieke diensten. CH is een echte **homo universalis**, een zeer breed ontwikkeld man. Hij leert ook dansen. Dat is ongewoon voor calvinisten. Volgens zijn vader mag dit echter om hem een welgemanierde houding te geven, die hij later nodig zal hebben voor zijn baan. Dat blijkt ook, want hij wordt secretaris van Frederik Hendrik, daarna van Willem de 2^e, en nog later van Willem de 3^e. Is getrouwd met Suzanne van Bearle.

Dichterschap

Hij vindt het dichten heel leuk, hij noemt zijn gedichten otia. (ledige uren) en later korenbloemen. Huygens speelt spelletjes met de taal, hij schreef opzettelijk duister en cryptisch dit heet marinisme. Huygens schrijft veel korte gedichten; epigrammen of puntdichten. Hij maakt veel lange gedichten, een aantal titels: Voorhout, Costelijk Mal, Oogentroost.

Joost van den Vondel

Levensloop

Zijn familie komt uit Antwerpen, hij wordt in Keulen geboren en groeit op in Amsterdam. Een vluchtelingen gezin. In Amsterdam heeft hij een winkel waar zijden kousen en stoffen verkocht worden. Dat waren zeer dure goederen in die tijd. Hij studeerde tegelijkertijd Latijn en Grieks. Ze zijn van oorsprong doopsgezind, Joost maakte zich daar los van en had sympathie voor de remonstranten. Hij is heel zijn leven fel-calvinistisch. Hij neemt geen blad voor de mond, hij mengt zich vaak in politieke kwesties, hierin is hij vaak onmatig onpartijdig. Dit wordt hem niet altijd in dank afgenomen.

Vondel in Amsterdam

In Amsterdam werd hij gehaat en liefgehad.

Hij bezingt Amsterdam, hij haat de Amsterdamse gereformeerde dominees. Hij haat dat de gereformeerde kerkraad invloed uitoefent. Horatius heeft hem geleerd dat poëzie niet alleen moet vermaken, maar ook nuttig moet zijn.

Vonkels hekeldichten

Vondel hatelijk tegenover gereformeerde theoloog en hoogleraar Gomarus. Ook prins Maurits kan evenmin weinig goed doen in zijn ogen.

Amsterdamse predikanten zijn boeven, zuiplappen en huichelaars. In het hekeldicht de 'Weeghschael van hollandt of de Hollandtsche transformatie' laat hij duidelijk te kennen waar hij staat.

§2.7 Lyriek van predikanten: Revius en Van Lodenstijn

(Lyriek = dichtkunst)

1. Jacobus Revius (1586-1685)

- Het meest bekende gedicht in Nederland is: 't En zijn de Joden niet, Heer Jesu, die u kruisten' is geschreven door Revius.

- Revius was burgemeesterskind. Kreeg het geld voor de studie van de stad Deventer en voelde zich verplicht terug te betalen d.m.v. **predikant** te zijn in die stad. Hij was **contraremonstrant** en **revisor** bij de Statenvertaling.

- Revius schreef de bundel '**Over-ysselsche sangen en dichtten**'. Dit bestaat uit twee stukken. 1) Een serie losse gedichten (**sonnetten**) waarin de Bijbelse geschiedenis wordt behandeld in goede volgorde van tijd. Het bevat ook berijmde Bijbelboeken.

2) Veel vaderlandse en strijdliederen. Dit sluit goed aan op het eerste stuk omdat er vergelijkingen worden gemaakt. De geschiedenissen zijn het zelfde alleen de personen en tijd zijn anders. Tevens zijn er een paar **puntgedichten** en **gelegenheidsgedichten** in opgenomen.

- Revius gebruikte de goddeloze literatuur van de heiden, maar hij haalde het heidense karakter er uit. Dit deed hij omdat hij orthodoxe calvinist was.

- Revius gebruikte vaak **sonnetten** die echt bij de renaissance horen. Hij dichte vaak over de vragen in zijn tijd bv. Het sterven van jonge (ongedoopte) kinderen en over de geestelijke strijd in de gedichten 'Salige dood der kinderen' en 'Aenvechtinge'.

2. Jodocus van Lodenstein (1620-1677)

- Jodocus was predikant en stond in de traditie van de **nadere reformatie**. Hij predikt in Zoetermeer, Sluis en Utrecht. Hij had geen goede gezondheid, leefde sober en is goedgeefs. Hij is zeer duidelijk in zijn levensstijl en legt accent op het heilige leven. Hij gebruikt dus **ascese**.

- Hij schreef de bundel 'Uyt-spanningen' en geeft adviezen over hoe de zangers moeten zingen en om de gemeentezang te verbeteren. De bundel werd gebruikt op zogenaamde **conventikels**. In de bundel staan muzieknotaties wat uniek is.

3. Betekenis van beide dichters

Pas in de 18^e eeuw kregen beide dichters waardering. Revius omdat hij over Gods grote werken zong en Van Lodenstein omdat hij een goede techniek, afwisseling en het gebruik van rijm.

Remonstranten -De remonstranten (of de *Remonstrantse Broederschap*) zijn een afsplitsing van de ([Nederduits](#)) [Gereformeerde Kerk](#), ontstaan in het begin van de [17e eeuw](#). Zij staan voor een innerlijk christendom, en waarden van liefde, vrijheid en verdraagzaamheid

Contra remonstranten -De contraremonstranten waren een godsdienstige stroming die opgericht werd als reactie op de remonstranten. De kern van de interpretatie van de contraremonstranten was, dat het leven van een mens voorbestemd is (predestinatie). Ieder mens wordt met een bepaald doel geboren, en de mens heeft geen vrije wil hiervan af te wijken. Dit gold vooral voor wat betreft de eeuwige zaligheid.

Revisor -Om aan al de eisen van de Statenvertaling te voldoen werden er 15 'overzieners'(Controleurs, Revisoren) geselecteerd uit de beste theologen en

taaldeskundigen van het land. Zij controleerden dus of het werk van de vertalers goed was.

Gelegenheidsgedicht -Een gedicht wat bij een bepaalde gelegenheid wordt verzonden.

Punt dicht -Een epigram (puntgedicht, sneldicht) is een kort en bondig [gedicht](#) met een [woordspeling](#) of [pointe](#). Pointe is een onverwacht slot van het gedicht.

Sonnet -Een sonnet of klinkdicht is een veertien-regelig metrisch gedicht. Het is door de eeuwen heen waarschijnlijk de populairste dichtvorm in de westerse letterkunde.

Terzine -Een terzine is een [strofe](#) van een gedicht van drie regels.

Nadere Reformatie -De Nadere Reformatie is een stroming in de [Nederlandse Gereformeerde Kerk](#) van de [17e](#) en [18e eeuw](#). De Nadere Reformatie legde sterk de nadruk op de doorwerking van de [Bijbelse](#) boodschap op alle facetten van het dagelijks leven. Het was een vernieuwing op het terrein van de leer, maar ook op het leven.

Ascese - Ascese (van het Griekse 'askèsis' = oefening) is het streven naar of het beoefenen van een reine levenswandel door de eigen hartstochten en begeerten te beteugelen en zelftucht toe te passen. Ascese kan gepaard gaan met zelfkastijding.

Conventikel -Kleinschalige bijeenkomst van gelovigen die met elkaar de [Bijbel](#) lezen, geestelijke liederen zingen, [bidden](#) en religieuze ervaringen opdoen of bespreken.

§2.8

P.C. Hooft schreef lyriek, toneel en honderden renaissancistische brieven (in het hoofdstuk staat hier een voorbeeld van). Deze brieven waren soms echte kunstwerken. Ook schreef hij *Historiën* een boek dat enorme invloed heeft gehad op geschiedschrijving en op het Nederlands. Hij heeft hiervoor het werk van Tacitus als voorbeeld gebruikt en vermeld niet alleen feiten maar gaat ook in op oorzaken en gevolgen.

Hooft bracht zijn ideeën over bestuursvorm over via treurspelen, maar probeert met proza een groter publiek te treffen.

De *Historiën* gaan over de tachtigjarige oorlog, die dan nog niet is afgelopen. Hooft begint het verhaal bij 1555, als Philips 2 aan de macht komt, deze is volgens Hooft de schuldige van de oorlog. In zijn boek probeert hij wel objectief te zijn en nuanceert hij ook de karakters.

In 1628 is Hooft met zijn boek begonnen, in 1638 zijn de eerste 20 delen, "het epos van de prins", klaar. In 1642 is ook de vormgeving klaar en verschijnt de eerste druk.

Daarna komen er nog zeven boeken (*Vervolgh*). In 1647 sterft Hooft.

Omdat Hooft vooral op het politieke lette, zijn in *Historiën* de godsdienstige motieven onderbelicht gebleven.

§2.9

1. Humanisme: een ideaal met als inspiratiebron de oude (Griekse en Romeinse) boeken. Het gaat niet alleen om kennis, de achtergronden, uitgangspunten en levensopvattingen worden een navolgenswaardig voorbeeld. Humanisten zijn de mens als een schepsel met een vrije wil.

Renaissance: de invloed van het humanisme in de kunst, ook in de letterkunde.

Renaissancisten zijn zelfbewust.

Barok: de renaissance gaat langzaam over in de barok. Barok is kunst met vele versieringen. Barokke gebouwen hebben veel tierelantijnen, barokke muziek heeft veel franje rondom het hoofdthema. Barokke auteurs maken veel gebruik van tegenstellingen.

Hervorming: er ontstaat een grote verandering: de aandacht verschuift van Schepper naar schepsel. Er wordt een grote wetmatigheid ontdekt in de schepping. Deze moeten onderzocht en beschreven worden à veel belangstelling voor de natuurwetenschappen.

2. Het Wilhelmus is geschreven als een propaganda lied en apologie (=verweer, verdediging). Waarom propaganda? De prins heeft een slechte naam gekregen na de strijd met Alva, die niet zo voorspoedig is gegaan. Maar het tij gaat keren. Dat is ook te lezen in het lied, waar Willem van Oranje wordt vergeleken met David. De prins is dapper, trouw oprecht dienaar van God en medelijdend. Om steun te krijgen moet er anders over

hem gedacht worden. Het lied is waarschijnlijk geschreven door Marnix van Sint Aldegonde. De prins heeft hem gevraagd om een lied te schrijven.

3. Het lied is tussen 1568 en 1572 geschreven. De wijs waarop wij het zingen staat genoteerd in Valerius' *Nederlandtsche Gedenck-clanck*. Eerst was het *Wilhelmus* een geuzenlied, na de Franse tijd vraagt Nederland om een eigen volkslied. Het *Wilhelmus* wordt dit niet, want het is te protestants. In 1932 wordt het *Wilhelmus* alsnog verklaard tot officieel volkslied.

4. De eerste geuzenliederen hebben een felle toon, en zijn midden in de strijd geschreven. De liederen van Valerius komen niet uit de strijd voort en missen de felheid; ze zijn meer bespiegeld en becommentariërend.

5. De eerste berijming van de Psalmen zijn de souterliedekens, ze worden gezongen op de wijs van wereldse liederen. Daarna maken Marot en Beza, onder invloed van Calvijn, een berijming van alle 150 psalmen (= Geneefse Psalmen). Petrus Datheen vertaalt deze psalmen en het volk maakt zich deze psalmen snel eigen en krijgt ze lief. Ook Marnix van Sint Aldegonde maakt een berijming, die echter niet aanslaat. De berijming van Datheen is wat gebrekkig, en daarom komt er een nieuwe berijming in 1773.

6. Delftste Bijbel, Liesveldt-Bijbel en Deux-aes-Bijbel.

7. De taal van de Bijbel krijgt gezag, dat hangt samen met de eerbied voor Gods woorden. Het leidt tot de vorming van één gezamenlijke taal voor heel Nederland. In deze taal wordt gedacht en geformuleerd. Veel spreekwoorden en gezegden komen uit de Bijbel.

8. Opgebouwd uit 5 delen (bedrijven)

Na de eerste 4 bedrijven komt een rei.

Eenheid van tijd, handeling en plaats.

Een held gaat tragisch ten onder, maar aan het eind gloort ook hoop.

Schrijver wil de algemene waarheid uitdrukken.

Onderwerp komt uit de geschiedenis, mythologie of Bijbel.

9. Joseph in Dothan voldoet geheel aan deze criteria, ga zelf maar na (:p)

10. Toneel is niet goed want:

De oorsprong deugt niet: heidens

Toneelspelers zijn niet achtenswaardig

Inhoud van veel spelen is afkeurenswaardig

Zonde wordt met behagen nagespeeld

Ijdele kleding, zedeloos dansen, onkuise liederen, mannen die vrouwenkleding dragen, enz.

11. Cats is een dichter uit de Nadere Reformatie. Hierin stond het overeenstemmen van leer en leven centraal. Cats stopt allerlei morele lessen in zijn vertellingen. Vele mensen in zijn tijd accepteren hem als leidsman.

12. Huygens beschouwt het schrijven van gedichten als een soort kunstzinnig spel, het is ontspanning voor de geest.

Van Lodenstein: Het zingen met het hart is oefenen voor de hemelzang, dus dat moet zo goed mogelijk gebeuren. De dichtkunst staat in dienst van de godsdienst.

13. De sonnet 'Hy droegh onse smerten'. Het begint met: 't En zijn de Joden niet, Heer Jesu, die u kruisten...

14. Gedichten over sterfgevallen en hekeldichten.

15. Met 'mijne Historiën' heeft Hooft een voorbeeld willen geven, zowel wat taal als inhoud betreft.

In het boek komen verschillende dingen aan de orde: vragen als: wat is de beste bestuursvorm? En eisen waaraan een vorst moet voldoen als hij een standvastig bestuurder wil zijn. Hooft bereikt met zijn proza een breder publiek dan het toneelwerk. Hooft beschrijft ook de geschiedenis.

§3.1 - verlichting algemene inleiding

Wat betekent verlichting? Zoiets als: Eerst begreep ik het niet, maar nu is het me duidelijk geworden.

Eind 17^e eeuw +18^e eeuw zijn er veel ontdekkingen gedaan op het gebied van natuurwetenschappen.

Vb.: onweer, eerst dacht men dat het een daad van goden was, maar door Benjamin Franklin is het aangetoond dat het natuurlijke ontlading is.

Daarop zegt John Locke: "alleen uit het waarneembare, vallen conclusies te trekken"

Empirisme: wetenschap waarbij men uitgaat van feiten die men proefondervindelijk waarneemt.

Ratio = verstand

Rationalisme:

- men zal ooit alles weten
- door empirisch onderzoek is het mogelijk om voor alleproblemen een redelijke oplossing te vinden.
- Als men inzicht heeft in goed/kwaad kiest die het goede
- Gevolg: gelukkiger maatschappij

Opvoeding:

- veel waarde aan gehecht
- door goede voorbeelden wordt een kind verstandig en deugdzaam
- opvoeding van volwassenen was toen ook belangrijk
- slogan: Sticht scholen en daardoor kun je gevangenissen sluiten
- doel: iemand op pad van christelijke deugd te brengen
- belangrijke namen:
 - o Decartes:
 - "Cogito ergo sum"(Ik denk, dus ik ben)
 - Twijfelt aan alles. Alleen wat ervaren wordt kan bestaan
 - o Voltaire:
 - "Ni Dieu, ni maître"
 - Duldt niemand boven zich(God dus ook niet)
 - o Rousseau
 - Maakt theorie voor natuurlijke opvoeding
 - Van nature is het kind goed
 - Kinderziel is een **tabula rasa**(onbeschreven blad)

Lectuur uit die tijd

- tijdschriften(Nieuws, info over koningshuizen etc.)
- opinie tijdschriften
 - o naam: **spectatortijdschriften**(spectator eng. Voor waarnemer)
 - o in begrijpelijke taal
- romans
 - o niet echt bijzonder
 - o vaak over onzinnige liefdesaffaires
 - o geen kop en staart
 - o 1782 eerste Nederlandse Roman
 - Naam: De **Historie van mejuffrouw Sara Burgerhart**

Officiële literatuur

- *weinig grote schrijvers -> kijk naar Frankrijk*
- Frankrijk
 - o Ontwikkeld cultuur van verfijning
 - o Komen allerlei theorieën over kunst met strenge regels -> classicisme(classis=aanzienlijke klasse)
 - o Frankrijk grote voorbeeld, daarom **Fransclassicisme**
- Kenmerken **Fransclassicisme:**
 - o Regel van waarschijnlijkheid: alles moet waarschijnlijk zijn.
 - o Realistische personen

- Taalgebruik moet tot hun stand zijn
- Vormen belangrijk:
 - Eenheid van tijd, plaats, handeling
- Held moet beschaafd karakter tonen.

Het was belangrijk om de gedachten uit te wisselen over nieuwe ideeën
Er ontstaan gezelschappen die men sociëteiten noemt.

Geven tijdschrift/reeks verhandelingen uit voor het breder publiek.

Academies houden zich bezig met wetenschap, literatuur en geschiedenis

Verwant aan academies: genootschappen of maatschappijen

Vb. de *Hollandse maatschappij der wetenschappen* of *Maatschappij tot Nut van 't algemeen* (1784 opgericht)

Literaire genootschappen worden dichtgenootschappen genoemd.

- 1669 eerste in Amsterdam, Naam: Nil volentibus arduum (niets is moeilijk voor hen die willen)
- Vorm is belangrijker dan inhoud
- Psalmen berijming 1773: deel van genootschap Laus deo Salus Populo (Tot eer van God en tot heil van het volk)

Gedichten uit die tijd zijn heel braaf

§3.2

Wederzyds Huwelyksbedrog: een spel dat in de 18^e eeuw door Pieter Langendijk geschreven is. En verschijnt in 1714. Het gaat over 4 mensen die het niet te nauw nemen met de waarheid om zo een rijke partner te vinden. Het verhaal is afgeleid van een Nederlandse schelmmroman: 'De vermakelyke vryage van den kaalen Utrechtsen Edelman en de niet-hebbende Gelderse Juffer met de Overysse broodzoekende kanselier en den armen Franschen Lakey'. (1698)

Langendijk probeert met zijn verhaal een moraal door te geven.

Pieter Langendijk

Hij verliest op jonge leeftijd zijn vader, en zijn moeder verkwist al het geld. Hij neemt een baantje en ondertussen schrijft hij blijspelen en kluchten. Als hij 44 is trouwt hij. Het is geen gelukkig huwelijk, zij verkwist het geld en is bazig. Dan schrijft hij Xantippe: vrouw van Griekse Sokrates. Later wordt Langendijk in het oudemannenhuis opgenomen als tegenprestatie moet hij de geschiedenis van Haarlem schrijven. Het is niet af als hij sterft.

Langendijk kan goed personages typeren. Hij gebruikt natuurlijk taalgebruik dat past bij hun stand. Voor de werkelijkheid zijn zijn dialogen heel levendig.

Hij is de beste blijspeldichter van zijn eeuw. Hij was 16 toen hij 'Don Quichot op de bruiloft van Kamacho' schreef. zijn bekendste stuk is 'Het Wederzyds Huwelyksbedrog', samen met Xantippe zijn dat zijn beste stukken.

Hij hoort bij het dichtgenootschap 'Nil Volentibus Arduum'.

Hij gebruikt fatsoenlijk taalgebruik

De Franse blijspeldichter Moliere is zijn voorbeeld.

Het verhaal:

Lodewijk was een officier in het leger en is na tegenslag straatarm in Utrecht aangekomen, waar hij tevergeefs naar zijn ouders heeft gezocht. Hij is in gezelschap van Jan, een verlopen soldaat, samen verdienen ze geld door oneerlijk kaartspel. Lodewijk ziet Charlotte Adelpoort, hij denkt dat ze steenrijk is. Door een huwelijk zou hij van de schulden af zijn.

Maar zij is ook arm, en ziet de oplossing van het geldprobleem ook in een huwelijk. Ze heeft verteld dat ze een kapitaal heeft geërfd van een rijke oom uit Oost-Indie. Ze probeert Lodewijk te verleiden. Ze wordt geholpen door moeder (Konstance) en dienstmeid.

Lodewijk zegt dat hij een edelman uit Polen is, de graaf van Habislouw en Jan is Baron van Schraalenstein. Lodewijk zegt dat Jan niet helemaal goed is omdat hij bang is dat Jan uit zijn tol valt.

De zoon van Konstance, kapitein in het leger in Brussel, stuurt net een zakje geld, zo kunnen ze net doen alsof ze geld hebben. Fon, broer van Klaar doet alsof hij de pacht komt betalen en Hans, de vrijer van Klaar doet alsof hij juwelen komt verkopen.

Ondertussen probeert Klaar, Jan te versieren.

Omdat de Moeder van Charlotte natuurlijk geen bruidsschat kan betalen zegt Charlotte dat haar moeder tegen het huwelijk is. Ze stuurt Klaar met een briefje en Klaar zegt dat Lodewijk, Charlotte maar moet schaken (ontvoeren).

Dan komt Charlottes broer Karel, die Lodewijk en Jan herkent. Dan volgt de ontmaskering. Daarbij komen ze erachter dat Lodewijk de broer van Sofy is (de vrouw van Karel). Omdat iedereen elkaar bedrogen heeft worden ze niet gestraft en eindigt het toch nog blij.

Blijspel: geschreven om het publiek te amuseren, altijd met een goede afloop.

Klucht: een kort toneelstuk voor het vermaak van het volk vaak met zondige thema's zoals overspel en dronkenschap.

§3.3

Kernbegrippen

- **Polemiek:** openlijk gevoerde pennenstrijd, die zich vaak afspeelt tussen vakgenoten. Kan zijn in elkaar opvolgende artikelen in tijdschriften of kranten, maar ook in boeken en essays
- **Satirisch gedicht:** Spottend, smekend of hekelend gedicht
- **Epos:** Verhaal of verhalend gedicht dat een historische of legendarisch figuur beschrijft; heldendicht
- **Speaking name:** Naam die wat zegt over een eigenschap/de eigenschappen of het uiterlijk v. een persoon
- **(Brief)roman, opvoedingsroman:** Roman in de vorm van brieven

Samenvatting (leerdoelen zitten er ook in verwerkt)

- **Betje Wolff (Elizabeth Bekker (1738-1804)):** traditioneel geref. gezin - verlichte opvoeding □ lezen v. filosofische boeken & onderhouden v. uitgebreide correspondentie v. geleerde vrienden - gaat er eerst vandoor met Matthijs Gargon, leerlooier - komt weer terug - trouwt toch nog: met ds. Wolff - stort zich op tertiair leven (dichtbundels: te filosofisch; later overgave aan **polemiëk**: 'De Menuet en de domineespruik' vb. v. **satirisch gedicht** wat ze schreef □ goed geschreven! (1772 uitgegeven) - gaat verder met schrijven v. satirische gedichten - vermanende brief v. Aagje Deken (is bang voor haar zielenheil) □ uitgebreide correspondentie (ze worden goede vrienden)
- **Aagje Deken (Agatha Deken (1741-1804)):** groeit op in protestants weeshuis: dat maakt veel werk v. haar opvoeding (hele leven lang is Aagje christelijk gebleven, maar ze wilde zich niet binden aan dogma's
- **Samenwerken v. Betje & Aagje:** ds. Wolff sterft, Betje & Aagje gaan samenwonen in De Rijk - samen schrijven (heel erg op elkaar 'ingespeeld', niet duidelijk welke gedeelten v. wie is) - geschriften: opvoedkundig doel!
- **1781:** Economische Liedjes: vriendinnen willen bijdragen aan opbloei v. NL. economie door bundel gedichten voor het gewone volk te schrijven - vorming v/d jeugd en eenvoudige mensen tot deugdzaam burgers
- **1782:** 1^e oorspronkelijke NL. roman in brieven in 2 delen: *De history van mejuffrouw Sara Burgerhart*. Later ook nog: *De history van den heer Willem Leevend* & *De history van mejuffrouw Cornelia Wildschut*
- **November 1804:** Betje sterft & Aagje volgt 9 dagen later
- **De history van mejuffrouw Sara Burgerhart** : 'Niet vertaalt' □ romans werden tot die tijd wel in NL. gelezen, maar dan wel altijd vertaalde werken
- **Roman vond men in die tijd maar niets:** klassieken kennen het genre roman niet & men is bang voor moreel verval (lezers lopen de kans meegesleurd te worden met de gevoelens & hartstochten v. personen & dat levert alleen maar narigheid op)

- **1740-1741:** Engelse auteur Samuel Richardson schrijft *Pamela, or virtue rewarded*; een **roman in brieven** in 2 delen □ leven v. deugdzaam meisje (vb. v. goed gedrag) □ door allerlei redeneringen in brieven kan worden aangetoond hoe hartstochten overwonnen kunnen worden □ er beginnen bezwaren te komen (argument: klassieken kenden het **epos**, lijkt veel op roman)
- **Sara Burgerhart:** Opvoedingsroman □ dagelijkse onderwerpen & verlichte ideeën □ karakters v. personen aangeduid met **speaking name**. Schrijvers voeren pleidooi voor goede opvoeding voor de jeugd (gezellige huiselijkheid & geluk staan centraal), échte vroomheid is goed – uiteindelijke geluk zal het meisje vinden in het huwelijk (tamelijk traditioneel idee, niet echt verlicht idee)
- **Voordelen roman in briefvorm:** vorm sluit goed aan bij werkelijkheid (dagelijks leven ook brieven schrijven) – tijd & ruimte kunnen d.m.v. brieven overbrugd worden – elke persoon kan uitvoering zijn eigen innerlijke gevoelens onder woorden brengen (eigen wijze & eigen stijl) – lezer ziet de zaak v. verschillende kanten belicht. Nadelen: over veel zaken horen we steeds hetzelfde

§3.4

Justus van effen, de Hollandse spectator

Onwelluidend psalmgezang

(*Justus van effen = pseudoniem voor de Spectator. Hij beantwoordt op 11 januari 1723 in een tijdschrift een brief van een leze die zich heeft geërgerd. Hij ergert zich er aan dat mensen met hun luide, schreeuwende psalmgezang tijdens de kerkdienst zijn godsdienstige gevoelens verstoren. Ook de spectator heeft zich hieraan geërgerd. Op deze manier zingen is in strijd met de eenvoud van de eredienst. Het leidt af van waar het omgaat, de eenvoudige, waarachtige godsvrucht. De oplossing? Kinderen moeten op school ook leren psalmzingen.*)

Spectatoriale geschriften

Vroeger bestonden er geen tijdschriften. In de Verlichting zochten ze echter een manier om zoveel mogelijk ideeën te kunnen uitdragen om mensen op te voeden. Daarom ontstaan de spectatoriale geschriften. Ze verschijnen het eerst in Engeland. In de 18^e eeuw beginnen Richard Steele en Joseph Addison met *The Spectator*. Een Engelse landelman gaat hierin London bekijken als een toerist. Hij is hierdoor spectator, toeschouwer en waarnemer. Vandaar de naam. Het succes is groot, en het tijdschrift komt ook op het vasteland van Europa. Al snel verschijnen er meer van dit soort bladen. Van Effen begint in 1711 met zijn *Spectator* in NL. hij wordt eerst in het Frans geschreven. Dat is namelijk een wereldtaal. Van Effen denkt zo meer publiciteit te krijgen. Hij krijgt dit echter pas wanneer hij in het Nederlands gaat schrijven.

8 pagina's in octavoformaat – 2 in elkaar gevouwen A-4'tjes. Bevat 1 of meerdere essays over kwesties in die tijd. ((on)geloof, opvoeding, liefde en huwelijk, tolerantie, toneel, kermis, vrijmetselarij etc.) de *Hollandse Spectator* is niet alleen de naam van het tijdschrift, maar ook van de anonieme schrijver. Hij stelt zich voor als een vrijgezel van middelbare leeftijd, heeft veel gereisd en veel gezien. Is een ontwikkeld man en verheft zich niet boven de burger. Hij wil hen juist goede raad geven. Zijn taalgebruik is eenvoudig. Hij vraagt de lezers te reageren op zijn stukken. Dit gebeurde, maar vaak schreef hij de brieven zelf. De briefport moet in die tijd namelijk door de ontvanger betaald worden. Als er dus veel brieven gestuurd werden, zou dit een ramp zijn voor het tijdschrift. Je kon ook je ideeën weergeven in een verhaal of gedicht. Van Effen houdt van het pure vertoog. (praten op een bepaald niveau, waardoor de lezers beslissen wat zij voor moraliteit en waarheid houden)

2000 mensen zijn op het tijdschrift geabonneerd. En ze lagen in cafés, hier worden sociëteiten mee bedoeld waar deftige burgerheren (geen dames) samen kwamen. Na 30 exemplaren worden ze gebundeld en in boekvorm uitgegeven.

Justus van Effen (1684-1735)

Groeit op in Utrechts officiersgezin. Zijn vader wil dat hij goede intellectuele opvoeding krijgt. Justus volgt opleiding tot jurist. Hij breekt deze studie af wanneer zijn vader overlijdt. Hij moet helpen het gezin te onderhouden. Hij solliciteert als gouverneur (privéleeraar) bij een adellijke familie. Hij moet dan bij de familie van die kinderen in huis wonen. Zo werd je "wonderlijk" eenzaam. Je hoorde niet bij het andere personeel, maar ook niet bij de familie. Hij heeft bij verschillende adellijke families gewerkt. Hij wordt meegevraagd voor staatsbezoeken aan buitenlandse vorstenhuizen. Zo bezoekt hij Engeland, Zweden en Duitsland. In Engeland leert hij de Spectator kennen.

Van Effen vermijdt altijd de politiek. Dan ontstaan er namelijk felle discussies. Na de Franse revolutie in 1789 interesseert het publiek zich wel voor de politieke onderwerpen. Dan gaat het achteruit met de spectatoriale geschriften en rond 1800 sterft het genre uit. Van Effen was geen groot schrijver, maar was wel belangrijk voor de cultuurhistorie. Zijn werk laat het maatschappelijke leven van de 18^e eeuw zien. Ook was de Hollandse Spectator propaganda voor het gebruik van de moedertaal bij de gegoede burgerij die eerst Frans sprak en schreef.

§3.5 antwoord op de vragen.

Bloeiperiode van de Gouden Eeuw is voorbij, daarna een rustigere periode, economisch gezien niet slecht maar de ondernemingszin is verdwenen.

Weinig nieuws op het gebied van letterkunde, men doet veel 17-eeuwse dichters na.

In het Frans-classicisme heeft men Pieter Langendijk als voorbeeld die werkte naar Franse voorbeelden maar ze niet naspeelde.

In dichtgenootschappen produceert men verzen die eentonig eindeloos voortkabbelen en nadat in 1669 een dichtgenootschap wordt opgericht met de naam Mil volentibus arduum beperkt men zich niet meer tot navolging en maakt men ook zelf dingen.

Het accent bij deze nieuwe impuls valt op de rede, het verstand, de grondlegger daarvan is René Descartes.

Naast het rationalisme speelt ook het empirisme, de zintuiglijke waarneming, een grote rol.

De verlichting is een voortzetting van het 17e-eeuwse rationalisme, en ziet de mens als een 'tabula rasa', oftewel: een onbeschreven blad die beschreven wordt door de opvoeding en goede voorbeelden.

De auteurs die goede voorbeelden zijn, heten Hieronymus van Alphen, Betje Wolff en Aagje Deken.

De 18e-eeuwse willen de nieuwe ideeën verspreiden d.m.v. sociëteiten en academies.

Antwoord op de vragen.

1. Het doel is de leerling op het pad van de deugd te brengen, en dan vooral op de christelijke deugd.
2. Rationalisme is vertrouwen op de ratio, het verstand, en ervan overtuigd zijn dat we eens alles weten.
Empirisme is alleen uitgaan van feiten die je proefondervindelijk waarneemt, ervaring is de enige bron van kennis.
Frans-classicisme is dat Frankrijk in de 18e eeuw het grote voorbeeld was voor Nederlandse schrijvers.
3. Het betekent: niet is moeilijk voor hen die willen en dit is tekenend omdat niet iedereen in dit genootschap nou uitzonderlijke dichterlijke talenten bezat maar dat dit niet uitmaakte.
4. Zij lazen bijvoorbeeld 'de brave Hendrik' en 'de brave Maria'.
5. Een roman geeft een uitvoerige beschrijving van de gevoelens en de hartstochten van personen en lezers lopen de kans meegesleurd te worden.
6. Om de ideeën van de mensen in de 18^e eeuw te verspreiden.
7. Pieter Langendijk had geen prettige jeugd maar schreef toch vrolijke blijspelen en kluchten, hij weet zijn personages heel goed te typeren en zijn bekendste blijspel is

'Het Wederzyds Huwelyksbedrog' waarvan hij de stof heeft ontleend aan 2 andere boeken.

- Betje Wolff groeide op in een traditioneel gereformeerd gezin en krijgt een verlichte opvoeding, op haar zeventiende wordt ze smoorverliefd op een militair maar daar komt ze snel weer overheen, dan trouwt ze met Ds. Wolff die predikant is en schrijft ze gedichten.

Ze schrijft samen met Aagje Deken.

- Aagje Deken verloor haar ouders al voordat ze vier werd en groeide op in een weeshuis, als Ds. Wolff sterft gaat ze samenwonen met Betje Wolff en schrijven ze ook samen.

In november 1804 sterft Betje na een langdurig ziekbed en Aagje volgt haar negen dagen later.

8. Hij kiest voor een natuurlijk taalgebruik dat past bij de stand van zijn personages en hij blijft dicht bij de werkelijkheid.

9. Het doel is om de zeden te verbeteren.

10. Ik denk om te bewijzen dat romans ook goed kunnen zijn voor de opvoeding en niet alleen zorgen voor narigheid.

11. Voordelen zijn dat het aansluit bij de werkelijkheid, dat tijd en ruimte makkelijk overbrugd kunnen worden door middel van brieven, dat elk persoon op zijn eigen wijze aan bod komt en dat de lezer de zaak van verschillende kanten ziet. Het nadeel is dat je over veel zaken steeds hetzelfde hoort.

12. Spectatorgeschriften zijn een soort tijdschriften waarin men schrijft over ideeën die mensen opvoeden.

In een spectatorgeschrift staan één of meerdere essays over brandende kwesties in die tijd zoals geloof en ongelooft, opvoeding, liefde en huwelijk, etc.

Over één ding wordt met geen woord gerept en dat is de politiek omdat er dan felle discussies zouden ontstaan.